

Heidi Hakkarainen

Oppineiden liikkuminen ja sanomalehti-ilmoitukset 1800-luvun alun Viipurissa

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Tämä artikkeli käsittelee oppineiden liikkumista Viipurin alueella Anders Cedervallerin kirjapainon painaman saksankielisen sanomalehden ilmoitusmateriaalin pohjalta. Viipurissa vuosina 1823–1832 ilmestynyt Wiburgs Wochenblatt -lehti palveli aikanaan erilaisia päämääriä. Se julkaisi uutisten, artikkeleiden ja kaunokirjallisten tekstien lisäksi viranomaisten tiedonantoja ja matkustajalistoja, sekä myös ihmisten omia ilmoituksia, jotka liittyivät kaupunkiin tuloon tai kaupungista lähtemiseen. Sanomalehteä käyttivät monet ryhmät, kuten kauppiaat, käsityöläiset ja kiertävät teatteriryhmät, mutta myös liikkevat yksityisopettajat, kuten tanssinopettajat ja kielenopettajat, jotka eivät olleet kiinnittyneet mihinkään instituutioon, vaan joille liikkumisella ja kokemuksella eri maissa työskentelystä oli tärkeä rooli osana ammattitaitoa. Ihmisten liikkumisen myötä levinneet varhaisen lehdistön ylijärjetykset käytännöt, kuten sanomalehti-ilmoitukset, auttavat ymmärtämään sitä, miten varhaiset sanomalehdet eivät vain toimineet liikkumisen valvonnan ja rajoittamisen välineinä, vaan varsinkin luku- ja kirjoitustaitoiset oppineet hyödynsivät niitä eri tavoin liikkumisessa: niiden avulla tuotiin näkyväksi liikkumisen verkostoja, hyödynnettiin julkisuutta ja luotiin kontakteja.

Viipuri, 1800-luku, oppineet, liikkuminen, sanomalehdistö, ilmoitukset

Heidi Hakkarainen, Turun yliopisto, heidi.hakkarainen@utu.fi

Johdanto

Idän ja lännen välissä sijaitseva Viipuri oli 1800-luvun alkupuolella monikielinen ja monikulttuurinen kaupunki ja siksi kiinnostava kohde liikkuvuuden tutkimiseen. Liikkumisen rajat ja mahdollisuudet olivat sidoksissa aikakauden poliittisiin tapahtumiin ja raja-alueella liikkumista säätelivät eri vuosikymmeninä erilaiset muuttuvat käytännöt. Verrattuna vuosisadan jälkipuoliskoon ihmisen liikkuminen oli vähäistä vielä 1820-luvulla. Alkava sääty-yhteiskunnan murtuminen ja yhteiskunnan avautuminen tekivät Viipurista rajakaupunkina tärkeän liikenteen ja liikkumisen keskuksen vähitellen 1830 ja 1840-luvulta alkaen. Kaupungin rooli läpikulkupaikkana korostui vuosisadan loppua kohden samalla kun liikennevälineet kehittyivät ja Pietarin vetovoima kasvoi.¹

Kaupunki ei ollut sulkeutunut ennen liikkumisen lisääntymistä vuosisadan jälkipuoliskolla. Siinä missä vanhempi tutkimus korosti linnoitusten ympäröimän kaupungin pysähtyneisyyttä ja Viipurin seurapiirien sulkeutuneisuutta vielä 1810- ja 1820-luvuilla,² uusi tutkimus on tuonut esiin sen, miten ihmisiä liikkui Vanhan Suomen alueella jo ajanjaksolla, joka edelsi yhteiskunnan avautumista ja liikkuvuuden lisääntymistä. Jo 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella esimerkiksi saksankieliset oppineet, opiskelijat ja opettajat liikkui Vanhan Suomen alueella, kun Katariina II:n ja Aleksanteri I:n koulureformit kytkivät Venäjän saksankieliseen koulujärjestelmään. Suuri osa esimerkiksi vuonna 1805 perustetun Viipurin lukion saksankielisistä opettajista tuli koulun alkuvaiheessa Keski-Euroopasta ja Baltian alueelta, mutta heidän lukumääränsä väheni jo paljon ennen kuin saksankielisestä opetuksesta lopulta luovuttiin 1840-luvulla.³ Samaan aikaan Vanhan Suomen liittäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan loi uusia kytköksiä Viipurin lääniksi muutetun alueen ja muun suuriruhtinaskunnan välille. Opiskelu ja opettaminen vaativat ja mahdollistivat liikettä paikasta toiseen, ja oppineiden liikkeiden myötä piirtyvät Viipurin yhteydet Pietarin lisäksi etenkin Tarton ja Turun yliopistokaupunkeihin – Tarton yliopisto perustettiin uudelleen vuonna 1802 ja Turun keisarillinen yliopisto taas siirrettiin Helsinkiin vuoden 1827 Turun palon jälkeen. Koululaitoksen aiheuttaman liikkuvuuden rinnalla ihmisiä liikkui kaupungista tai perheestä toiseen kotiopettajina tai yksityisopettajina. Tämä artikkeli tuo sanomalehtiaineiston avulla esiin etenkin heidän liikkumistaan.

Ihmisten liikkuvuutta Viipurin alueella on mahdollista tutkia erilaisten lähdemateriaalien avulla ja liikkumista sekä sen vaikutuksia monikielisen- ja kulttuurisen Viipurin kaupunkihistoriaan ja kulttuurielämään eri aikoina onkin käsitelty paljon esimerkiksi Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteissa.⁴ Myös saksankielisten oppineiden liikkumista Itämeren alueella on jo kartoitettu muun muassa Robert Schweitzerin ja Waltraud Bastman-Bühnerin toimittamassa kokoelmassa *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt: Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten* (1998). Suomessa Anu Koskivirta on käsitellyt hyvin kattavasti saksankielisten oppineiden ja opettajien liikkumista Vanhan Suomen alueella hyödyntäen koulujärjestelmään liittyvää lähdeaineostoa. Hän on tarkastellut Viipurin lukion opettajakunnan ja oppilaiden taustoja ja tuonut esiin sen, miten lukion lisäksi myös saksankieliset piirikoulut opettajanvirkoineen toivat alueelle saksalaisia oppineita etenkin 1800-luvun vaihteessa aina vuoteen 1812 saakka, jolloin Vanhan Suomen koululaitos siirtyi pois Tarton koulukomission alaisuudesta.⁵ Myös Edgar Hösch on käsitellyt tutkimuksissaan saksankielisten opettajien vaikutusta Vanhan Suomen alueen koulujärjestelmässä.⁶

Toisaalta esimerkiksi matkustus- ja passirekisterit tarjoavat tärkeää tietoa liikkumisen käytännöistä, erilaisten ihmisryhmien liikkumisesta ja myös majoittumisesta kaupunkiin. Piia Einonen onkin tehnyt tuoreen ja laajan tutkimuksen erilaisten sosiaalisten ryhmien liikkumisesta Viipurin alueella ja kiinnittänyt huomiota siihen, miten esimerkiksi kaupunkiin vuonna 1831 saapuneiden matkailijoiden

joukossa oli paljon henkilöitä, jotka jäivät perinteisen säätyjaon ulkopuolelle. He olivat muun muassa opiskelijoita, oppineita ja erilaisia kirjallisen kulttuurin parissa työskenteleviä ihmisiä.⁷

Keskityn tässä artikkelissani tähän monimuotoiseen ryhmään tarkastelemalla sanomalehti-ilmoituksia, joiden avulla liikkumista tehtiin näkyväksi ja luettavaksi kaupunkilaisille. Viipurin omassa ensimmäisessä sanomalehtimuotoisessa lehdessä paikallinen taso ja ylijäräinen kansainvälinen lehdistöjulkisuus yhdistyivät uudella tavalla, kun paikallisilmoituksia alettiin julkaista uutisten, asiategstien ja kaunokirjallisen materiaalien rinnalla.⁸ Kuten 1800-luvun alun matkapäiväkirjoja tutkinut Heli Rantala on tuonut esiin, kirjallinen kulttuuri tarjoaa erilaista tietoa paitsi ihmisten liikkeestä, myös tavoista kokea ja merkityksellistää matkustamista paikasta toiseen.⁹ Esimerkiksi saksalainen J. G. Seume kuvasi elävästi Viipuriin saapumista matkapäiväkirjassaan *Mein Sommer 1805* (1806).¹⁰ Yksityisten kirjeiden, matkapäiväkirjojen ja elämäkertojen lisäksi myös 1800-luvun alun sanomalehdet tarjoavan kiinnostavan näkökulman liikkumisen tarkasteluun. Viipurissa oma sanomalehti oli varhainen kaupunkilaisia yhdistävä ja kokoava kirjallinen foorumi, joka oli suunnattu saksankieliselle lukijakunnalle, mutta julkaisi varsinkin ilmoitusmateriaalia myös muilla kielillä, etenkin ruotsiksi mutta toisinaan myös ranskaksi ja venäjäksi. Kysyn millaisia sanomalehti-ilmoituksia Viipurissa julkaistiin aikakaudella, jolloin saksankielisen kulttuurin valta-asema oli murtumassa. Mitä sanomalehti-ilmoitukset kertovat etenkin opettamiseen tai oppimiseen liittyvästä liikkumisesta 1820-luvulla ja 1830-luvun alussa?

Käytän tämän artikkelin päälähteenä Viipurissa ilmestyneen *Wiburgs Wochenblatt* -lehden ilmoitusmateriaalia vuosien 1823 ja 1832 väliltä,¹¹ minkä lisäksi hyödynnän myös lehteen ja Cederwallerin kirjapainoon liittyvää arkistomateriaalia sekä Pietarissa ilmestyneen *St. Petersburgische Zeitung* -lehden ilmoituksia, jotka liittyivät ihmisten liikkuvuuteen.¹² Viipurin ensimmäinen lehti oli vuonna 1821 vain vuoden ajan ilmestynyt *Wiburgs Mancherley*, jota toimitti berliiniläissyntyinen Carl Josef de Bell (1744–1830). Jo siinä oli tarkoitus julkaista paikallisilmoituksia, mutta lopulta ilmoitusosio toteutui vasta pitempään ilmestyneessä *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä. Molemmissa lehdissä näkyi valistusajan lehdistölle tyypillinen tavoite hyödyllisen tiedon levittämiseen paikallisessa yhteisössä ja ne julkaisivat monenlaisia tekstejä. Varhainen saksankielinen lehdistö syntyikin etenkin oppineiden intressien ja verkostoitumisen tuloksena ennen modernin journalismin ammattimaistumista ja aikakaus- sekä sanomalehdistön eriytymistä ja laajenemista 1800-luvun jälkipuoliskolla.¹³

Vaikka Viipurin saksankieliset lehdet ovat molemmat luettavissa digitaalisina Suomen Kansalliskirjaston Historiallisessa sanomalehtikirjastossa, etenkin *Wiburgs Wochenblatt* -lehden ilmoitusmateriaali on haastavaa aineiston optiselle tekstintunnistukselle ja samalla sanahakutoimintojen käytölle.¹⁴ Artikkelini pohjautuu siksi aineiston laadulliseen lähilukuun.

Wiburgs Wochenblatt ilmestyi kerran viikossa kymmenen vuoden ajan kattaen 522 numeroa. Jokaisessa numerossa oli noin neljä sivua, joista eri tyyppisiä viranomaisten ja yksittäishenkilöiden julkaisemia ilmoituksia vaihtelevasti noin puolesta sivusta kahteen sivuun asti. Seuraavissa osioissa käsittelen ensin sitä, miten *Wiburgs Wochenblatt* syntyi muuttoliikkeen tuloksena ja millaisia reittejä pitkin lehden painamisesta ja toimittamisesta vastanneet Anders Cederwaller ja Diedrich Andreas Mangelus siirtyivät Viipuriin. Tämän jälkeen tarkastelen ilmoitusmateriaalin pohjalta sitä, miten Cederwallerin kirjapainosta muodostui tiedon ja tavaroiden välityspaikka vuosien 1823 ja 1832 välillä.

Ruotsista ja Baltiasta Viipuriin

Viipurin ensimmäinen viikoittain ilmestynyt sanomalehti *Wiburgs Wochenblatt* oli Baltiasta Tarton kautta Viipuriin asettuneen saksankielisen Diedrich Andreas Mangeluksen sekä Tukholman ja Turun kautta

kaupunkiin muuttaneen ruotsinkielisen Anders Cederwallerin yhteistyön tulos. Näin ollen se ei vain avaa kiinnostavaa näkymää Viipurin rooliin idän ja lännen välisenä raja-alueena ja kohtauspaiikkana, vaan on itsessään hyvä esimerkki Venäjän keisarikunnan itämerenmaakunnista ja Ruotsin valtakunnan alueelta saapuneiden oppineiden liikkumisesta työn perässä ja kohtaamisesta Viipurissa. Molemmilla sanomalehden julkaisemiseen keskeisesti vaikuttaneella henkilöllä oli omakohtaista kokemusta liikkumisesta maasta ja kulttuurista toiseen ja asettumisesta uuteen paikkaan.

Wiburgs Wochenblatt-lehteä julkaisi Cederwallerin kirjapaino. Siitä tuli kaupungin vakiintunut oma kirjapaino, kun Anders Cederwaller muutti Turusta Viipuriin ja perusti oman kirjapainon vuonna 1815.¹⁵ Siirtyessään Turusta Viipuriin, Cederwaller toi mukanaan henkilökohtaisia verkostoja ja oppia, joita hän oli saanut liikkumalla paikasta toiseen. Vuonna 1774 Ruotsissa Linköpingin seudulla syntynyt Cederwaller oli opiskellut aluksi Tukholmassa ja sen jälkeen Turussa Frenckellin kirjapainon faktorina vuosina 1798–1806. Tämän lisäksi Cederwaller toimi Turussa Akatemian tanssimestarina. Hän luopui toimestaan siirtyessään Viipuriin ja valmistautui muuttoon myymällä tanssimestarin välineistöä ja rekvisiittaa jo vuodesta 1814 alkaen.¹⁶ Tanssinopetuksessa tarvittujen tavaroiden myyminen viittaa haluun uudistua ja aloittaa uusi ura toisessa kaupungissa. Syy oli luultavasti myös käytännöllinen; tavaroiden kuljettaminen pitkien matkojen päähän ja liikkuminen ylipäänsä olivat 1800-luvun alussa paljon hankalampaa kuin nykyään. Koska muuttokuorma oli kuljetettava hevosvaunuilla monen välietapin kautta, kaikkea omaisuutta ei ollut välttämättä mahdollista ottaa mukaan.

Cederwallerit siirtyivät Viipuriin mahdollisesti tuon ajan pääväylää eli Kuninkaantietä pitkin. Kuninkaantie tai niin kutsuttu Rantatie vakiintui jo keskiajalla pääväyläksi Turun ja Viipurin linnojen välille, ja siitä kehittyi 1800-luvun alkuun mennessä väylä Turusta Pietariin. Esimerkiksi keisari Aleksanteri I käytti tietä vieraillessaan Porvoossa ja Turussa vuosien 1808 ja 1819 välillä.¹⁷

Kuva 1. Tuntemattoman tekijän ajoittamaton maalaus Viipuri papulasta nähtynä. Lähde: Wikimedia Commons: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Viipuri_Papulasta_nähtynä.jpg

Cederwallerin muuttoon liittyikin uusi poliittinen tilanne 1810-luvun alussa, kun koko Suomi siirtyi Ruotsin vallan alta osaksi Venäjän keisarikuntaa. Keisari Aleksanteri I:n johdolla Helsingin asema uutena autonomian keskuksena kasvoi. Myös Cederwaller kilpaili oikeudesta perustaa kirjapaino Helsinkiin, mutta päätyi lopulta asettumaan Viipuriin.¹⁸ Viipuri, kuten muukin 1700-luvulla Venäjään liitetty Vanhan Suomen alue, liitettiin osaksi Suomen suuriruhtinaskuntaa. Muuttuvat poliittiset rajat yhdessä alkavan sääty-yhteiskunnan murtumisen ja yhteiskunnan avautumisen kanssa tekivät 1800-luvun alusta murrosaikaa, jolloin ihmisten liikkuminen tapahtui uudenlaisten poliittisten rajojen ja yhteiskunnallisten rakenteiden puitteissa.¹⁹ Cederwaller perheineen oli osa laajaa joukkoa erilaisia kirjallisen kulttuurin parissa työskenteleviä oppineita, johon kuului muun muassa opettajia, opiskelijoita ja professoreita, ja jotka olivat moninainen liikkuva ryhmä siinä missä kauppiaat, käsityöläiset ja talonpojatkin, jotka liikkuivat usein elinkeinon perässä paikassa toiseen.²⁰

Liikkumisen myötä oppineiden henkilökohtaiset verkostot ja tuttavuudet laajenivat, mikä mahdollisti myös tavaroiden liikkeen ja kaupankäynnin eri kaupunkien välillä. Esimerkiksi Cederwaller oli Viipurin muuton jälkeen kirjeenvaihdossa turkulaisen kirjakauppiaan F.A. Meyerin kanssa ja tilasi hänen kauttaan kirjoja, esimerkiksi vuonna 1824 lasten kuvakirjoja joululahjoiksi myytäväksi.²¹ Ruotsalaissyntyinen Cederwaller myös tarjosi lehdessään mahdollisuuksia tilata kirjoja Turun ja Tukholman kautta.²² Cederwallerin mukana luultavasti kulkeutui myös käytännön tietotaitoa sanomalehden painamisesta Turusta itäiseen Suomeen aikana, jolloin Suomen alueen sanomalehdistö oli keskittynyt Turkuun. Frencellin kirjapaino oli pitkään painanut Turussa Suomen ensimmäisiä sanomalehtiä aina varhaisista *Åbo Tidningar* ja *Suomenkieliset Tieto-Sanommat* -lehdistä saakka. Viipurissa Cederwaller toimi yhteistyössä pitkään myöskin Turun Akatemian kautta Viipuriin siirtyneen Jaakko Juteinin (Jacob Judén, 1781–1855) kanssa.²³ Hattulassa syntynyt Juteini toimi yksityisopettajana eri puolella Suomea, kunnes sai viran Viipurin maistraatin sihteerinä. Heidän yhteistyönsä alkoi kirjapainon perustamisen alkuvaiheessa.²⁴ Juteinin runoja myös julkaistiin suomeksi *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä vuonna 1824.

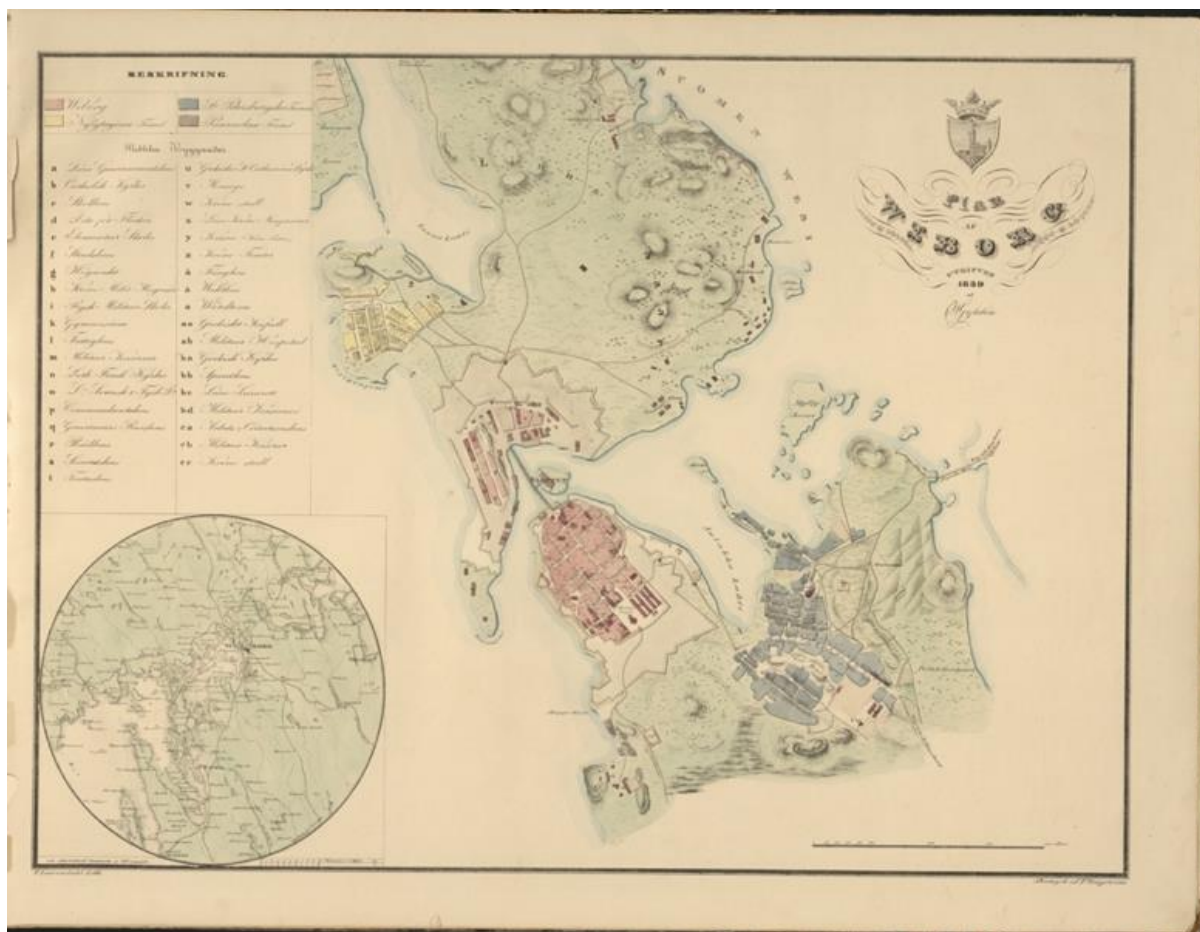
Wiburgs Wochenblatt -lehden toimittajana työskennellyt Diedrich Andreas Mangelus (1783–1832) syntyi baltiansaksalaiseen porvarisperheeseen Kuurinmaalla nykyisen Latvian alueella Mitaussa (nyk. Jelgava).²⁵ Hän opiskeli Tarton yliopistossa 1805–1808, siirtyi Viipuriin piirikoulun opettajaksi 1808 ja toimi myös koulutarkastajana Haminassa ja Lappeenrannassa ennen siirtymistään Viipurin lukion yliopettajaksi vuonna 1813.²⁶ Vuonna 1811, ennen vakinaisen viran saamista Viipurin lukiosta, Mangelus kuvasi elämänpolkuaan ja opintojaan Haminassa kirjoitetussa elämäkerrassa, joka ei vain listannut hänen koulutiensä etappeja, vaan sisälsi myös kuvauksen siitä henkilökohtaisesta tiestä, joka oli tuonut hänet Suomen alueelle. 13-vuotiaana koetun ampumisonnettomuuden vuoksi Mangeluksen vasen käsi jouduttiin kivuliaasti amputoimaan. Koulutoverit kiusasivat häntä yksikätisyyden johdosta, ja Mangelus koki onnettomuuden johtaneen ja osittain myös pakottaneen hänet tavoittelemaan oppineisuutta. Alakoululaisena Mitaussa hänellä oli vaihtelevia kokemuksia äärimmäisestä ruumiillisesta kurituksesta liialliseen lepsuuteen. Hyvän ja ahkeran lukion opettajan avustuksella Mangeluksen koulutie johti kohti Tarton yliopistoa. Tartossa Mangelus opiskeli viimeiset kaksi vuotta professorien Jäsche, Pöschmann ja Morgenstern seminaareissa.²⁷ Näistä edellinen oli Tarton yliopistoon siirtynyt Immanuel Kantin entinen oppilas Königsbergistä,²⁸ ja jälkimmäiset toimivat Tarton koulukomissiossa, joka valvoi Vanhan Suomen alueen koulujen toimintaa vuoteen 1812 saakka,²⁹ mikä luultavasti edesauttoi Mangeluksen siirtymistä opettamaan Viipuriin.

Yliopistokaupungit Turku ja Tartto vaikuttivat siis molemmat Viipurin saksankielisen lehden ja sitä julkaiseen kirjapainon taustalla. Tarton ja Turun yliopistot olivat myös kilpailevassa asemassa ja Turun Akatemian merkitys Vanhasta Suomesta tulleiden opiskelijoiden kouluttamisessa kasvoi sen

jälkeen, kun Vanha Suomi oli liitetty Suomen ruhtinaskuntaan. Tarton yliopiston koulutus oli arvostettu etenkin Viipurin saksankielisen kaupunkieliitin parissa, mutta sen merkitys itäisen Suomen koulutuskeskuksena väheni huomattavasti vuoden 1812 jälkeen ja etenkin 1850-luvulla.³⁰

Mangeluksen matka ei ollut poikkeus, vaan 1700-luvun ja 1800-luvun vaihteessa saksankielisiä oppineita liikkui paljon Itämeren alueella ja moni siirtyi myös Keski-Euroopan yliopistokeskuksista työn perässä Baltian alueelle. Usein tie kävi Manner-Euroopan yliopistoista ensin kotiopettajiksi Läivinmaalle ja sieltä edelleen pohjoiseen Ruotsin ja Venäjän rajalle. Tähän vaikutti suuresti Katariina II:n johdolla Itävallan malliin toteutettu koulureformi, jonka johdosta Venäjän kouluissa opetuskieleksi muodostui saksa. Myös Viipurin kouluissa oli niin Katariina II:n kuin myös Aleksanteri I:n aikana paljon muualta tulleita opettajia.³¹ Vuonna 1805 toimintansa aloittaneen Viipurin lukion opettajista suurin osa tuli saksankielisestä Euroopasta ja sen yliopistokaupunkien uusimmat opit saaneet opettajat nähtiin meriittinä pienelle lukiolle etenkin koulun alkuvaiheessa.³² Myös Viipurissa toimineen tyttökoulun (*Töchterschule*) ansiokas ja korkeatasoinen opetus on yhdistetty etenkin Berliinissä syntyneeseen Ernestine Lehmanniin (1748–1839), joka työskenteli Pietarin ja Viipurin alueella kotiopettajattarena ennen kuin alkoi johtaa tyttökoulua vuonna 1800.³³ Saksankielisestä Euroopasta ja etenkin Sveitsistä saapuneet kotiopettajattaret olivat haluttuja Venäjän keisarikunnan alueella. Erilaiset kasvatus- ja opetustehtävät olivat yksi keskeinen syy maahanmuuttoon saksankielisestä Keski-Euroopasta Venäjälle ja pohjoiseen Itä-Eurooppaan 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa.³⁴

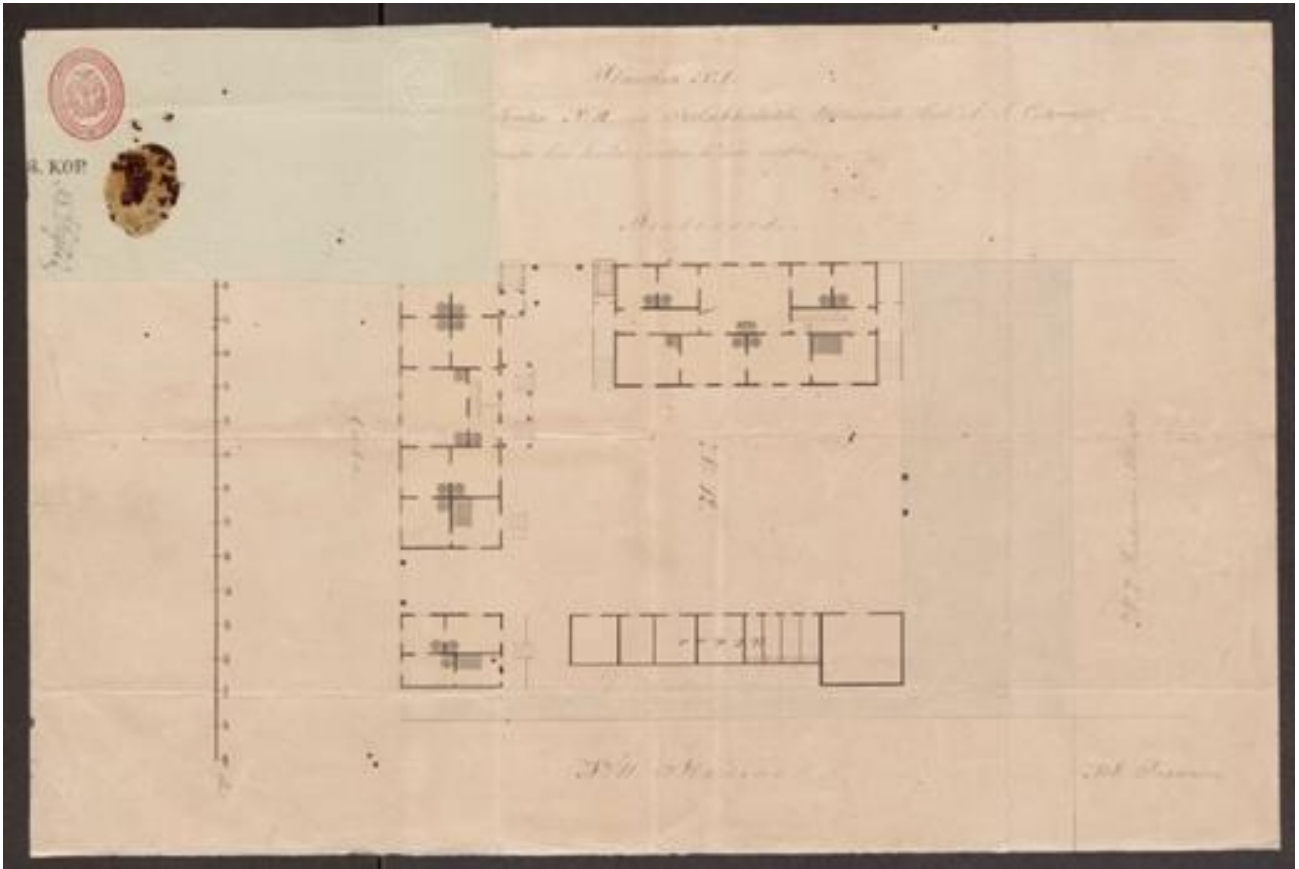
Myös Mangelus toimi kotiopettajana matkansa varrella ennen kuin hän jäi Viipurin lukion yliopettajaksi ja asettui kaupunkiin perustaen perheen kaupungin kirjansitojan Suppiuksen tyttären kanssa. Tämä luultavasti edesauttoi yhteistyötä kirjansitojan ja uuden kirjapainon kanssa, sillä

Kuva 2. Viipurin kartta vuodelta 1839. C. W. Gyldeń, 1839 (*Stentryck af F. Tengström*). Suomen Kansalliskirjasto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201002031263>

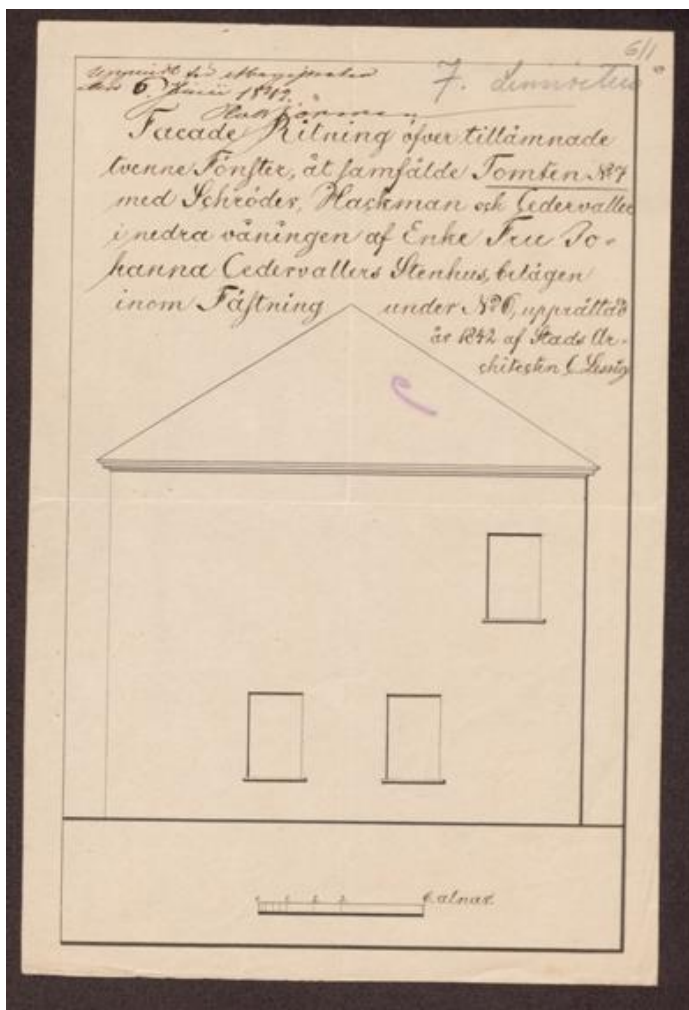
aikaisemmin kaupungin kirjansitojat olivat vartioineet kiivaasti omaa privilegiaan kirjojen myyntiin.³⁵ Elämäkerrassaan Mangelus kuvaa Viipuria tärkeimmäksi ”elämäkoulukseen” (*Lebensschule*), joka auttoi lopullisesti pyöristämään hänen luonteensa kulmikkaudet.³⁶ Mangelus opetti lukiossa vuodesta 1813 ja toimitti työnsä ohella viikoittain ilmestynyttä *Wiburgs Wochenblatt* -lehteä vuodesta 1823 aina kuolemaansa saakka vuonna 1832. Varhaisia lehtiä toimittivatkin tyypillisesti 1800-luvun alussa lukion opettajat ja muut oppineet päivätyönsä ohella ennen kuin lehtien toimitus ammattimaistui ja niiden sisällöt eriytyivät ohjelmallisemmiksi vuosisadan jälkipuoliskolla.³⁷

Myös Cederwaller asettui loppuelämäkseen Viipuriin aina vuoteen 1837 saakka. Hänen kirjapainonsa toimi aluksi esikaupungissa, mutta siirtyi vuonna 1829 linnoituksen sisälle niin kutsuttuun Cröellin kivitaloon Piispankadulle, jossa oli hänen asuntonsa sekä kirjapaino (ks. kuvat 2, 3 ja 4). Cederwallerin leski Johanna Cederwaller jatkoi toimintaa poikiensa kanssa miehensä kuoleman jälkeen.³⁸ Piispankadulla kirjapaino sijaitsi suoraan Turusta Viipuriin johtaneen Kuninkaantien eli Suuren Rantatien päätöspisteessä, Linnansillalta (Turunsillalta) vanhaan kaupunkiin saapuvan kulkuväylän varrella, mikä teki siitä luultavasti hyvän maamerkin kaupunkiin saapuville vieraille.³⁹

Kuva 3. Suomen Kansallisarkisto. Digitaaliarkisto. Viipurin maistraatti. Viipurin maistraatin arkisto, rakennuspöytäkirjat. Lisärakennukset. Asuin ja ulkorakennukset. Omistaja herra A. Cederwaller.

Cederwallerin kirjapaino mainittiin *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä usein ilmoitusten yhteydessä yhteyspaikkana ja monenlaisen tiedon ja tavaroiden välityspaikkana. Paitsi että Cederwaller myi kirjapainon kautta itse painamiaan sekä muualta tilaamiaan kirjoja, painon kautta välitettiin myös työilmoituksia ja sieltä saattoi ostaa elintarvikkeita tai hakea kadonneita tavaroita.⁴⁰ Näin kirjapainosta luotiin paitsi kirjallisen kulttuurin keskusta, myös ihmisten kohtauspaikkaa ja suullisen tiedon välityspaikkaa. Myös muissa 1800-luvun kaupungeissa kirjakaupat saattoivat toimia kirjojen lisäksi

monenlaisen suullisen tiedon välittäjinä.⁴¹ Jo ensimmäisissä Cederwallerin lupahakemuksissa oman lehden perustamiseksi Viipuriin oli kaavailtu sen sisältävän tiedonantoja ja ilmoituksia.⁴² Ilmoitukset olivat Cederwallerille tärkeitä rahatulojen lähteenä, mutta hän näki niiden hyödyn myös informaation levittäjinä paikallisessa yhteisössä, mikä johtui ehkä hänen omasta kokemuksestaan sanomalehti-ilmoitusten aktiivisena hyödyntäjänä.⁴³ Cederwaller oli ilmoittanut itse säännöllisesti Turussa tanssiopetuksesta ja mainosti myös uutta kirjapainoaan Viipurissa lähettämällä ilmoitukset Turkuun ja Pietariin.⁴⁴ Näin ollen, vaikka Cederwaller ja Mangelus lopulta asettuivat ja vakiinnuttivat elämänsä Viipuriin, heidän nuoruusvuosiensa leimannut liike näkyi monin tavoin heidän julkaisemassaan lehdessä, ja etenkin sen paikallisilmoituksia ja tiedonantoja sisältävässä osiossa.

Kuva 4. Suomen Kansallisarkisto. Digitaaliarkisto. Viipurin maistraatti. Viipurin maistraatin arkisto, Rakennuspiirroksat, leskirowa Johanna Cederwallerin kivitalon julkaisu 1842–1842.

Viranomaisten ilmoitukset ja matkailijoiden valvonta

Ilmoitukset olivat tärkeä osa lehteä, niiden tarkoitus oli rahoittaa julkaisemista, mutta palvella myös tiedonvälitystä ja ihmisten verkostoitumista. Useimmiten ilmoitukset olivat noin neljä sivua käsittäneen lehden loppuosassa, kotimaan ja ulkomaan uutisten sekä muiden asiatekstien sekä kaunokirjallisen materiaalin jälkeen. *Wiburgs Wochenblatt* -lehden ilmoitusosiossa julkaistiin myös säännöllisesti lista kaupunkiin saapuneista matkustajista.

Viikoittain ilmestynyt kaupunkiin saapuneiden matkustajien lista (*ankomme resande*), julkaistiin vain ruotsiksi, vaikka muuten lehden sisältö oli pääsääntöisesti saksankielistä. Tämä voi selittyä sillä, että matkustajalistojen julkaiseminen ei palvellut vain kaupungin seurapiirien tiedonnälkää ja sosiaalisen elämän järjestämistä, vaan myös liikkumisen valvontaa. Vuoden 1812 jälkeen Viipurissa palautettiin ruotsalainen lainsäädäntö, joka pidettiin voimassa myös muualla Suomen suuriruhtinaskunnassa. Piia Einosen mukaan erityisesti 1820-luvulla kontrolloitiin kaupunkiin saapumista ja sieltä poistumista. Viipuriin saapuvilla tuli olla side kaupunkiin sekä majoittaja tiedossa ennen kaupunkiin tuloa. Suunnittelematon matkustaminen ei ollut mahdollista, vaan matkustajilla piti olla hallussaan asianmukaiset dokumentit, jotka kertoivat heidän taustastaan ja sen mihin he olivat matkalla ja miksi. Vierailijoiden matkapassit toimitettiin maistraatille 12 tunnin kuluessa kaupunkiin saapumisesta. Myös vieraiden poistumisesta kaupungista piti tehdä ilmoitus. Kestikievareiden ja majatalojen lisäksi myös yksityishenkilöt majoittivat vieraita.⁴⁵ Se, että matkustajailmoitukset julkaistiin Suomen hallintokielellä

ruotsiksi osoittaa niiden yhteyden Suomen suuriruhtinaskunnassa voimassa olleisiin lakeihin ja julkishallinnon valvontatehtävään.

Matkustajalistojen lisäksi *Wiburgs Wochenblatt* julkaisi viranomaisten tiedonantoja ja määräyksiä liikkumiseen liittyen. Oma kirjapaino olikin tärkeä juuri viranomaisten tiedonantojen levittäjänä. Vielä 1801 Frenckellin paino Turussa painoi suomenkielisen tiedonannon passien käytöstä Venäjällä,⁴⁶ mutta 1820-luvulla Cederwallerin kirjapainoa ja muun muassa *Wiburgs Wochenblatt* -lehteä käytettiin viranomaisten tiedonantojen julkaisemiseen eri kielillä, useimmiten yhtä aikaa saksaksi ja ruotsiksi. Esimerkiksi vuonna 1823 annettiin määräys Venäjän ja Suomen välisen rajan ylityksestä vain määrättyjen tullikamarien kautta sekä tiedonanto siitä, miten suomalaisilla matkustajilla tuli olla passit liikuttaessa kuvernementista toiseen.⁴⁷

Kaupunkiin saapuneiden muualta tulleiden matkustajalistojen yhteyttä viranomaisvalvontaan tukee se, että myös alempien luokkien edustajat kuten piit ja käsityöläiset mainittiin listoissa. Esimerkiksi marraskuussa 1830 mainittiin matkustajalistassa ”pigan Maria Kaipian fr. Kuopio”⁴⁸ Tämän lisäksi juutalaiset matkustajat mainittiin erikseen.⁴⁹ Siinä missä saapuneet matkustajat ilmoitettiin vain ruotsiksi saksankielisen materiaalin lomassa, muualle matkustaneet nimettiin pääosin saksankielisessä ”Abreise ins Ausland” -osiossa, joka ei ilmestynyt läheskään yhtä säännöllisesti. Usein ulkomaille lähtijät ilmoittivat hyvin lyhyesti matkastaan kuten kotiopettajatar Charlotte Forsman teki vuonna 1829.⁵⁰ Lisäksi myös aateliset saattoivat ilmoittaa lehdessä poistumisestaan kaupungista, vaikka muuten pystyivät matkustamaan paljon vapaammin kuin muut. Esimerkiksi 12.5.1827 paronitar Adelaide v. Schoultz ilmoitti aikovansa matkustaa ulkomaille parin vuoden ajaksi.⁵¹ Ei ollut tavatonta, että myös ylemmät säädyt ilmoittivat sanomalehdessä muistakin asioista. Esimerkiksi *Wiburgs Wochenblatt* -lehti julkaisi toistuvasti paroni Paul Nicolayn Monrepos’n kartanon yleisölle avatun puutarhan käyttöön liittyviä tiedonantoja.⁵²

28

Edellä mainituissa esimerkeissä matkustajailmoituksista oli kyse eri säätyjä edustavista naisista, joiden tulo tai poistuminen kaupungista ilmoitettiin itsenäisesti ilman tietoa miespuolisista matkakumppaneista. Yksin ilman miespuolista seuralaista mainitut matkustavat naiset olivat erityinen kiinnostava piirre Viipurin saksankielisen lehden aineistossa. Vaikka naiset mainittiin usein yksinään tai vain lastensa kanssa, se ei tarkoita sitä, että he välttämättä matkustivat yksin.⁵³ Matkustajalistaista näkyy, miten muun muassa opiskelijat ja maisterit matkustivat usein eri puolilta Suomea käymään Viipuriin.⁵⁴ Myös ulkomaisia vieraita saapui runsaasti Viipuriin niin Pietarista kuin myös Suomen kaupunkien kautta. Ulkomaalaisten matkailijoiden kohdalla usein mainittiin vain näiden viimeisin lähtöpaikka ennen Viipuriin saapumista, mikä oli käytäntönä myös matkustusrekisterissä.⁵⁵ Esimerkiksi vuonna 1828 kerrottiin matkailevista Itävallan ja Ruotsin alamaista, jotka olivat tulleet kaupunkiin Pietarista.⁵⁶ Saapuneiden matkustajien listat tarjoavatkin paljon tietoa Viipuriin saapuneista matkustajista 1820- ja 1830-luvuilla ja toivottavasti niihin kohdistuu lisää tutkimusta tulevaisuudessa.

Matkailijoiden ja kaupunkiin saapuvien vieraiden omat ilmoitukset

Wiburgs Wochenblatt -lehdessä ei vain ilmoitettu kaupunkiin saapuneiden matkustajien nimiä, vaan nämä puhuttelivat myös itse kaupunkilaisia omilla henkilökohtaisilla ilmoituksillaan, joissa kiinnostuneita pyydettiin usein, mutta ei aina, ottamaan yhteyttä kirjapainoon. Näin Viipurin ensimmäisessä sanomalehtimuotoisessa viikkolehdestä seurattiin saksankielisen lehdistön malleja lukijoiden omista ilmoituksista, joiden avulla pyrittiin välittämään tietoa, luomaan siteitä ihmisten ja paikkojen välillä ja orientoitumaan sekä samalla integroitumaan seurapiiriin.⁵⁷

Jo kaupungin ensimmäisessä, vuonna 1821 kuukausittain ilmestyneessä *Wiburgs Mancherley* -lehdessä saatettiin julkaista matkustamiseen liittyvien anekdoottien ja runojen lisäksi matkalaisten omia tervehdyksiä ja kiitosrunoja isännilleen.⁵⁸ *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä taas korostuivat ilmoitukset, joissa tarjottiin matkaseuraa tai mainostettiin vierailijoiden elinkeinoa kuten yksityisopetusta. Viipurin seurapiirit olivat 1800-luvun alkupuolella aktiiviset mutta tiiviit. Ilman oikeanlaisia kontakteja ulkopuolisten oli vaikea päästä niihin mukaan.⁵⁹ Sanomalehti-ilmoitukset olivat näin matkustavaisten tapa yrittää saada huomiota ja solmia kontakteja kaupungissa. Samaan tapaan myös myöhemmin 1800-luvun jälkipuolella ulkomailta Turkuun saapuneet matkustajat saattoivat hyödyntää sanomalehtiä ja kirjakauppoja pyrkiessään solmimaan kontakteja kaupunkilaisiin.⁶⁰

Jo 1800-luvun alussa, ennen kuin junat ja höyrylaivat mullistivat matkailun, kielitaidolla oli tärkeä rooli liikuttaessa paikasta toiseen. Pietarin saksankielisen *St. Petersburgische Zeitung* -lehden ilmoituksissa etsittiin ja tarjottiin usein kielitaitoista seuraa matkalaisille tai palvelijoita ulkomaille lähtijöille.⁶¹ Esimerkiksi vuonna 1823 omien sanojensa mukaan juuri Englannista saapunut, pitkin Eurooppaa ja jopa Amerikassa asti matkustellut mies kertoi pystyvänsä tulkkaamaan seitsemällä kielellä ja etsivänsä paikkaa matkustuseurana, palvelijana tai lasten opettajana Venäjän keisarikunnassa.⁶² Myös vuonna 1823 ”nuori matkustamiseen tottunut ruotsalainen”, joka osasi saksaa, italiaa ja englantia mainosti *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä omaa seuraansa ja toivoi voivansa olla hyödyksi ”jollekin hienostuneelle matkalaiselle.”⁶³ Ruotsalainen mainitsi erikseen hyvän kirjoitus- ja laskutaitonsa. Usein kielitaidon lisäksi työilmoituksissa mainostettiinkin juuri luku- ja kirjoitustaitoja, minkä johdosta tämän tyyppiset ilmoitukset toimivatkin etenkin kouluttautuneiden verkostoitumisen välineenä. Matkaseuran hakeminen sanomalehti-ilmoitusten avulla kertoo myös matkustamisen käytännöistä. 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa oli tyypillistä, että ei matkustettu vain omassa seurassa vaan myös tuntemattomat saattoivat ryhtyä matkakumppaneiksi, usein jonkinlaista korvausta vastaan. Erilaisissa matkustuseuralaisjärjestelyissä potentiaalisten kumppaneiden matkustuskokemus ja kielitaito olivat tärkeitä.⁶⁴

Koska Viipuri oli monikielinen kaupunki, kielitaito korostui siellä erityisen paljon. Ilmoituksia julkaistiin usein saksaksi ja ruotsiksi yhtä aikaa, joissain tapauksissa käytettiin myös ranskaa tai venäjää. Myös aikaisemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota ilmoitusmateriaalin monikielisyyteen, joka kuvasti kaupungin väestön kieliryhmittymiä, mutta myös kaupunkilaisten kykyä toimia eri kielten avulla.⁶⁵ Kyky hallita eri kieliä oli monella tapaa tärkeää varsinkin lukevalle keskiluokalle, ja ruotsin kielen merkitys alkoi kasvaa sen jälkeen, kun Vanha Suomi liitettiin osaksi Suomen suuriruhtinaskuntaa. Viipurin monikielisyys selittää myös sitä, miksi lehdessä korostuivat niin kielten opettajien kuin myös tanssin opettajien ilmoitukset.

Opettajien ilmoituksissa kouluttautuneisuus oli myyntivaltti, joka kietoutui usein liikkumisella saatuun ammattitaitoon ja kokemukseen, jota he mainostivat lehdessä. Moni opetusta tarjoava vaikutti pysähtyneen kaupunkiin vain väliaikaisesti, kun taas toiset etsivät pitempiaikaista tointa jäädäkseen aloilleen. Jotkut ilmoitukset olivat hyvin lyhyitä ja niissä pyydettiin vain esimerkiksi ranskan ja saksan yksityisopetuksesta kiinnostuneita ottamaan yhteyttä lehden toimitukseen.⁶⁶ Toisissa ilmoituksissa ilmoittajat kertoivat enemmän itsestään ja taustastaan kuten opettaja, joka kertoi vuonna 1826 julkaistussa ilmoituksessaan olevansa ranskalaista syntyperää ja työskennelleensä Venäjän lisäksi lähes 20 vuotta Suomessa lasten opettamisen parissa. Mies ilmoitti olevansa nyt ilman vakituista sijaa Viipurissa ja tarjoavansa opetusta etenkin ranskan, venäjän ja saksan kielten lukemisessa ja kirjoittamisessa, hakien opettajan paikkaa säätyläisperheestä. Vastaukset hän pyysi toimittamaan suljetussa kirjekuoressa Cederwallerin kautta.⁶⁷

1800-luvun alussa oli tyypillistä, että yliopistokoulutusta saaneet nuoret miehet kiersivät kotiopettajina ja yksityisopettajina perheestä toiseen ennen kuin saivat vakituisen toimen. Jotkut joutuivat kiertämään vuosikymmeniä ranskalaisen miehen tavoin. Moni nuori mies myös hankki opetustöillä elantoa opintojen ohella. Mangeluskin kiersi eri kouluissa ennen kuin sai paikan Viipurin lukiossa. Mangelus mainitsi elämäkerrassaan, että hän oli käynyt klassisia kieliä painottaneita latinankouluja, mutta oppinut ranskaa Mitaussa rankalaisten emigranttien kanssa seurustellessaan, ja oli näin kyennyt työskentelemään myös ranskan kielen yksityisopettajana.⁶⁸ Näin ollen siinä missä valtion ylläpitämiin kouluihin valikoitiin opettajia tarkemmin, yksityisopetuksen suhteen rajat saattoivat olla suhteellisen avoimet. Maija Rajaisen mukaan Venäjällä kiertävillä kieltenopettajilla oli perinteisesti ollut paljon kysyntää ja ”kaikenlaiset maahan kulkeutuneet seikkailijat toimivat aatelisperheissäkin haluttuina kielten opettajina”.⁶⁹ Nykykielten opettamiseen saattoi riittää oma kielitaito ja kokemukset, joihin matkustelu vieraisissa maissa oli valmentanut. Näin ollen yksityisten kotiopettajien joukko oli hyvinkin moninainen ja laaja, minkä vuoksi koulututtuneiden, Turun Akatemian tai Tarton yliopiston käyneiden nuorten miesten lisäksi opettajina saattoi toimia myös naisia. Esimerkiksi nimimerkki Mademoiselle de Bourgeois mainosti vuonna 1825 ranskan ja venäjän kielen opetusta sekä muun muassa maantietoa lapsille ilmoituksessa, joka julkaistiin vain venäjäksi ja ranskaksi.⁷⁰

Kuten edellä mainitusta nimimerkistä voi arvata, kaikki ilmoittajat eivät välttämättä käyttäneet oikeita nimiään ilmoituksissaan. Ihmisten kiertely ja liikkuminen paikasta toiseen mahdollistivat myös tekeytymisen joksikin toiseksi ja erilaisten identiteettien omaksumisen. Esimerkiksi vuonna 1832 vieraileva optikko I. M. Löwinsohn valitti *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä, että Madam Löwinsohn -nimellä liikkunut nainen oli ominut hänen nimensä ja aiheuttanut tyytymättömyyttä huonolaatuisilla laseillaan. Ilmoitus oli optikon tapa oikaista identiteettivarkaus ja hakea legitimitettä maineelleen ja ammatilleen sanomalehtijulkisuuden avulla.⁷¹ Toisaalta Löwinsohnin ilmoituksen kautta välittyi myös kuva siitä, miten kaupunkiin saapuneet vieraat eivät tuoneet mukanaan vai tietoa ja taitoja, vaan myös monenlaista materiaalista kulttuuria. Etenkin erilaisia uutuuksia, aina optisista laitteista spehtaakkelimaisiin käärmenäyttelyihin saakka, mainostettiin sanomalehdessä.⁷²

Koulureformien ja painotoiminnan myötä lukutaito kasvoi ja erilaisia kielten oppikirjoja oli enemmän saatavilla. Esimerkiksi *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä mainostettiin toistuvasti erilaisia sanakirjoja. Erilaisten kielten oppikirjojen ja sanakirjojen myötä vieraiden kielten opettelu muuttui luultavasti helpommaksi, eikä kielitaito välttämättä kulkenut samalla tapaa ihmisten mukana, vaan sitä saattoi harjoittaa yksin kirjojen avulla. Kuitenkin tanssin opettaminen näyttäytyi lehdessä edelleen taitona, jota oli mahdollista siirtää vain käytännön harjoittelun myötä. Tanssi oli liikettä ja kehollinen taito, jota ei ollut mahdollista täysin oppia kirjoista, vaikka esimerkiksi uuden muotitanssin, valssin, uusia yksinkertaisempia askelkuvioita julkaistiinkin myös painettuna 1800-luvun kuluessa.⁷³

Viipurin lehti-ilmoituksissa ei mainittu valssia, mutta muita tansseja kyllä. Tanssinopettajien ilmoitukset toistuiivat *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä. Esimerkiksi 1824 Pietarin esikaupungissa rouvan v-Tomsonin luona asunut Johann Hedlund ilmoitti saaneensa luvan antaa tanssinopetusta lapsille ja voivansa antaa opetusta kaikissa tunnetuissa seurataansseissa (*Gesellschafts Tanzen*) sekä myös useammissa kansantansseja mukailevissa luonnetansseissa (*Caracter Tanzen*) kuten gavotti, masurkka ja erilaiset itäisen Euroopan kansantanssit. Opetuksen paikka määräytyi Hedlundin mukaan opiskelijoiden määrän mukaan.⁷⁴ Siinä missä Hedlundin ilmoituksessa korostuivat idän suuntaan viittaavat tanssit, Viipurissa 1829 vierailulla ollut ja rouva Grenqvistin luo asettunut Johan Julin taas toi esiin kokemuksensa Tukholman kuninkaallisessa baletissa. Hän kertoi kokemuksestaan nuorten tanssinopettajana mainiten opastuksen etenkin ranskalaisissa, ruotsalaisissa ja venäläisissä tansseissa sekä miekkailussa ja piirustuksessa. Julin julkaisi ilmoituksensa saksaksi ja ruotsiksi.⁷⁵ Saksalainen tanssinopettaja Klemm taas

mainosti vuonna 1832 vain saksaksi tanssinopetusta ja korosti olevansa käytettävissä kaupungissa vain lyhyen aikaa.⁷⁶ *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä ilmestyi myös naisten ilmoituksia tanssinopetuksesta. Johanna Gellerstedt ilmoitti tanssinopetuksesta kaupungin nuorisolle ruotsiksi vuonna 1832.⁷⁷ Myös Charlotte Arppe Turusta kävi antamassa tanssinopetusta lapsille Viipurissa vuonna 1828.⁷⁸

Lasten tanssinopetus oli tärkeää, sillä tanssin kautta lapset otettiin osaksi yhteisöä, sen arvoja ja normeja. Tanssin avulla lapsia ja nuoria perehdytettiin tapakulttuuriin ja seurallisuuden ideaaliin, johon kuuluivat myös kurinalaisuuden ja säännönmukaisuuden ihanteet.⁷⁹ Viipurissa toimi vuodesta 1815 saakka tanssiseura (*Wiburgische Tanz Gesellschaft*), jonka järjestämällä tanssiaisilla oli myös tärkeä kasvatuksellinen funktio. Tämän vuoksi Viipurin lukion opettajat saivat tuoda kaksi oppilastaan ilmaiseksi tanssiaisiin.⁸⁰ Viipurin oman tanssitoiminnan lisäksi kiertävät tanssinopettajat lisäsivät tarjontaa, tuoden kaupunkiin uutuuksia ja sitoen Viipurin osaksi laajempaa kulttuurista tilaa, jossa tanssi oli 1800-luvun alussa tärkeä kielirajat ylittävä seurustelun muoto.⁸¹

Aikaisempi tutkimus on tuonut esiin sen, miten musiikilla ja teatterilla oli tärkeä rooli 1800-luvun alun Viipurin ylempien säätyjen kulttuurielämässä.⁸² Kiertävät teatteriryhmät, kuten kaupungissa 1820-luvulla useaan otteeseen vierailut Schulzin seurue, saapuivat usein Viipuriin matkalla Pietariin esittäen saksankielistä ohjelmistoa, jota he myös mainostivat kaupungin sanomalehdessä.⁸³ Kiertävät teatteriseurueet synnyttivät harrastajatoimintaa ja teatteri-innostusta kaupungissa ensin säätyläisestä porvaristoon ja sitten työväenteatterissa 1800-luvun loppupuolella.⁸⁴ Pentti Paavolainen on tarkastellut kaupungissa kiertäneiden ryhmien suosiota monikielisyyden ja kaupungin muuttuvien kielipainotusten näkökulmasta. Teatteri tarjosi laajemman mahdollisuuden osallistua kielirajojen yli, sillä myös passiivinen kielitaito riitti teatterin seuraamiseen. Myös tanssinopettajien ilmoitukset voi nähdä tästä näkökulmasta. Tanssi kuten myös musiikki tarjosivat kielirajat ylittäviä tapoja seurustella ja kommunikoida sekä tulla osaksi laajempaa kansainvälistä säätyläiselämää ja sen käytänteitä. Toisaalta seuralämä oli myös olennainen osa aikakauden poliittista kulttuuria aikakaudella, jolloin Suomi oli liitetty osaksi Venäjän keisarikuntaa. Esimerkiksi Turussa musiikki yhdisti suomalaisia ja venäläisiä, ja erilaisissa konserteissa ja tanssiaisissa luotiin uusia suhteita ja niitä hyödynnettiin myös poliittisiin tarkoituksiin ja vallan vakiinnuttamiseen.⁸⁵

Liikkumiseen vaikuttivat myös erilaiset katastrofit ja vaikeudet, kuten kolerapandemian leviäminen Aasiasta Eurooppaan ja Suomeen asti 1830-luvun alussa. Kolerasta kirjoitettiinkin paljon *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä vuosina 1830–1832, ja lehdessä mainostettiin myös koleran tunnistamiseen ja hoitoon liittyvää kirjallisuutta. Sanomalehden kautta pandemia näyttäytyi laajaa maantieteellistä aluetta yhdistävänä ongelmana, kun raportoitiin kuolonuhreista Wienissä, karanteenien rikkomisesta Englannissa ja siitä, miten Tukholmassa seurattiin koleratilanteen kehittymistä Viipurissa ja sen leviämistä muualle Suomeen.⁸⁶ Muiden kulkutautien tavoin kolera vaikutti matkustamiseen ja rajoitti ihmisten liikkumista. Toisaalta *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä viitattiin myös vuoden 1827 Turun paloon katastrofina, joka sai ihmiset muuttamaan paikasta toiseen. Turun palo näkyi erityisesti joidenkin läntisestä Suomesta saapuneiden matkustajien ilmoituksissa. Esimerkiksi G. Ståhlhahne -niminen tanssinopettaja ilmoitti tulleen ”onnettomasta Turusta” ja avaavansa tanssikouluun Viipuriin tammikuussa 1828:

Hemma från det olyckliga Åbo, får jag äran anmäla det jag är finnad med det första, öppna en Dansskola i Wiborg, i fall Resp. Herrskaper skulle kasta en blick på den Lista som finnes hos Herr Tuderman. Utom den wanliga undervisningen får jag gifwa tillkänna, att jag Informerär uti Fransyska Qvadriller efter samma Musik och med saimma Tourer som begagnas i St. Petersburg. Som jag flere

*gångar af Wiborgsboer blifwit gonnad med Elever, hoppas jag äfwen denna gang blifwa ibogkommen.
Helsingfors den 12 Januarii 1828. I. C. G. Ståhlbane.⁸⁷*

Samassa *Wiburgs Wochenblatt* -lehden numerossa myös Charlotte Arppe julkaisi oman ilmoituksensa ruotsiksi ja saksaksi, ilmoittaen saapuneensa kaupunkiin Turusta ja aloittavansa tanssinopetustunnit lapsille.⁸⁸

Myöhemmin keväällä 1828 piirustuksen professori Paul Landin julkaisi ilmoituksen, jossa hän kertoi myös saapuneensa ”onnettomasta Turusta” (*aus dem unglücklichen Abo*) ja menettäneensä omaisuutensa liekeissä. Rouva Grenqvistin luo majoittunut professori tarjosi oppineisuuttaan ja opetusta kaupunkilaisille lehti-ilmoituksella, jossa mainostettiin opetusta piirustuksessa, kalligrafiassa, aritmetiikassa ja kirjanpidossa.⁸⁹ Kaupunkilaiset osasivat tulkita niin ilmoituksesta kuten myös matkustajalistaan ilmoitetusta majoittajasta oppineen miehen hädän ja vaatimattomat olosuhteet - verrattuna esimerkiksi Mottin majataloon rouva Lovisa Grenqvistin majoitus oli vaatimaton ja sitä käyttivät yleensä alempisäätöiset matkustavaiset.⁹⁰ Lisäksi Landin itse toi ahdinkonsa esiin kertomalla menetetyistä omaisuudestaan, yrittäen näin luultavasti vedota kaupunkilaisten myötätuntoon. Myötätuntoa herättävät ilmoitukset eri tavoin ahdinkoon joutuneiden ihmisten hädästä toistuivatkin *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä, ja lehti mahdollisti paitsi tiedonantojen, myös erilaisten avunpyyntöjen esittämisen kaupunkilaisille.⁹¹ Toisaalta Landin myös luotti kaupunkilaisten tuntevan Turun katastrofin ennestään, sillä se oli uutisoitu laajasti niin Viipurissa kuin myös maailmalle levinneissä uutisissa kaupunkia kohdanneesta tulipalosta.⁹²

Lahdin ei ollut ainoa oppinut, joka joutui lähtemään Turusta palon jälkeen. Jo aikaisemmin Kuninkaantietä pitkin oli siirtynyt Turusta Helsinkiin suuri joukko opettajia, kun Helsinki oli julistettu uudeksi pääkaupungiksi 1812, mutta oppineita tiellä liikkui etenkin vuoden 1827 jälkeen, kun myös yliopisto siirrettiin Helsinkiin. Professorit siirsivät muuttokuormiaan, omaisuuttaan, perhettä ja palvelusväkeään useilla hevosvaunuilla päiviä kestävä matkan ajan.⁹³ Toisaalta Turun palon jälkeen myös esimerkiksi Tarton yliopiston suomalaisten opiskelijoiden määrä nousi hetkellisesti.⁹⁴ Palolla oli siis monia vaikutuksia oppineiden liikkumiseen vuoden 1827 jälkeen kun Helsingistä alkoi muodostua uusi oppineisuuden keskus uuden yliopiston myötä.

Lopuksi

Tämä artikkeli on tarkastellut Viipurin alueella kirjallisen kulttuurin parissa työskennelleiden mutta pääosin institutionaalisen koulujärjestelmän ulkopuolella toimineiden oppineiden ja opettajien liikettä 1800-luvun alussa. Kirjallinen kulttuuri ja oppineiden liike nivoutuivat monella tapaa yhteen ja muovasivat toisiaan 1800-luvun alkupuolella. Yhtenä esimerkkinä tästä olen tarkastellut Viipurin vuonna 1815 perustettua kirjapainoa ja siihen liittynyttä *Wiburgs Wochenblatt* -sanomalehteä. Ruotsinkielisen Anders Cederwallerin muutto Turusta Viipuriin ja yhteistyö Kuurinmaalta saapuneen saksankielisen Dietrich Mangeluksen kanssa loi Viipuriin sanomalehden, joka mukaili ylijärjestyksen lehdistön malleja niin toimituksensa kuin myös sisältöjensä puolesta ja viitoitti tietä ilmoituskäytänteille myös 1800-luvun jälkipuolella. Siinä missä lehden muut sisällöt kytkeytyivät voimakkaasti osaksi laajempaa saksankielistä lehdistöä ja kirjallista kulttuuria,⁹⁵ paikallisessa ilmoitusmateriaalissa korostuivat kaupungin monikielisyys ja eri puolilta, etenkin Pietarista kuten myös Suomen suuriruhtinaskunnan kaupunkien kautta, saapuneet henkiset ja materiaaliset vaikutteet. Varhaiset sanomalehtijulkaisemiseen liittyvät käytännöt, kuten paikallisilmoitusten käyttö, levisivät ihmisten liikkumisen myötä. Ne myös

osaltaan limittyivät liikkumisen käytänteisiin, kun kaupunkiin saapuneet vieraat käyttivät sanomalehti-ilmoituksia elinkeinonsa harjoittamiseen, verkostoitumiseen ja toimimiseen kaupungissa.

Kaupunkiin saapuneiden matkustajien listat julkaistiin lehdessä ja vieraat myös itse hyödynsivät lehteä pyrkiessään luomaan suhteita kaupunkilaisiin. *Wiburgs Wochenblatt* -lehden ilmoitusmateriaalissa näkyi se, miten opiskelu ja opettaminen olivat tärkeitä syitä liikkua pitkiäkin matkoja maasta toiseen. Siinä missä oli tavanomaista, että nuoret yliopistoa käyneet miehet toimivat kotiopettajina ennen vakinaisempaa tointa, toisille kiertävänä opettajana työskentely jäi pysyvämmäksi elämäntavaksi ja elinkeinoksi. Monikielisessä ja -kulttuurisessa Viipurissa etenkin kielten- ja tanssiopettajat julkaisivat ilmoituksia sanomalehdessä, mikä korosti kielirajat ylittävien seurustelumuotojen näkyvyyttä lehdessä. Liikkumisen myötä kaupunkiin saapui uutuuksia ja keksintöjä, mutta myös tietoa ja taitoa, jota opetettiin ja siirrettiin eteenpäin suullisesti, mutta hyödyntäen myös uutta kirjallista sanomalehtijulkisuutta. Näin ollen sanomalehti-ilmoitusten tarkalla lukemisella on mahdollista täydentää ymmärrystä oppineiden ihmisten liikkumisesta 1800-luvun alussa ja Viipurin roolista idän ja lännen välisenä raja-alueena, jonne saapui vaikutteita eri puolilta Eurooppaa ihmisten liikkeen mukana.

¹ Piia Einosen mukaan esimerkiksi 1816 kaupunkiin saapuneiden rekisterissä oli 1141 merkintää kun taas 1831 kirjattiin 6289 kaupunkiin saapunutta henkilöä. Piia Einonen, “Viipuri liikkumisen keskuksena 1800-luvun alkupuolla”, *Ennen ja Nyt – Historian tietosanomiat* 21, no. 3 (2021):24–42, 26. Doi: <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.107489>.

² Vuonna 1812 Viipurissa oli alle 3000 asukasta ja vuonna 1834 arviolta 4000 asukasta. Saimaan kanavan avauduttua (1856) ja rautatien rakentamisen jälkeen (1870) väkiluku alkoi nousta voimakkaasti ja vuonna 1870 kaupungissa laskettiin olevan kaiken kaikkiaan 13466 henkeä. Ruuth, J.W., *Viipurin kaupungin historia. II osa* (Viipuri: N.A. Zilliacus, 1908), 803–805, 915.

³ Viipurin lukiosta ja sen opettajakunnasta ks. Anu Koskivirta, “Saksalainen sivistys, suomalainen kansa: kirjallisuus, kotiseutu ja kansankieli 1800-luvun alun Viipurin koulumaailmassa”, teoksessa *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*, toim. Piia Einonen & Antti Räihä (Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura 2018), 193–242. Viipurin lukiosta ja sen opettajien taustoista ks. myös Matthias Akiander, *Skolverket inom forna Wiborgs och nuvarande Borgå stift* (Helsingfors: Finska-Litteratur-sällskapet tryckeri 1866), 147–149, 337–341 Doi: <https://doi.org/10.47564/vskst.94580>; Edgar Hösch, “Das deutsche Schulwesen in Altfinland und Querverbindungen zu St. Petersburg und der Universität Dorpat,” teoksessa *Deutsche Sprache und Kultur – Brücke und Scharnier im Nordosten Europas?*, toim. by Burghardt Bendel, Clemens Peter Haase ja Olli Salminen (Deutsche Studien, Tampere: Universität Tampere 1997), 45–58.

⁴ Toimitteita-julkaisusarjasta ks. lisää Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran sivut <https://vsks.net/julkaisut/toimitteita/> (23.2.2022).

⁵ Koskivirta, “Saksalainen sivistys”.

⁶ Hösch, “Das Deutsche Schulwesen”. Ks. myös Robert Schweitzer, *Die Wiborger Deutschen* (Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiö, 1993).

⁷ Einonen, “Viipuri liikkumisen keskuksena”, 27.

⁸ Ks. lisää Heidi Hakkarainen, “Ylirajainen lehdistö: Viipurin 1800-luvun saksankieliset lehdet kirjallisen kulttuurin välittäjinä”, *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 18, no. 4 (2021), 6–21. Doi: <https://doi.org/10.30665/av.107584>.

⁹ Ks Heli Rantala, *Pikisaaresta Pariisiin. Suomalaismatkajien kokemuksia 1800-luvun Euroopassa* (Helsinki: Gaudeamus, 2020).

¹⁰ J.G. Seume, *Mein Sommer 1805*, (1806), 134–144.

¹¹ Molemmat Viipurin saksankieliset lehdet löytyvät digitoituna Kansalliskirjaston kokoelmista.

¹² *St. Petersburgische Zeitung (St.P.)* on luettavissa mikrofilminä Kansalliskirjaston kokoelmissa.

¹³ Walter von Koskull, “De tyska tidningarna i Wiborg på 1820–1830-talen”, *Historisk Tidskrift för Finland* 39, heft 1–4, (1954), 100–113, 101. Viipurin sanomalehdistöstä laajemmin ks. Olli Matikainen, “Harakka joka sian tappajaisissa: sanomalehdistö Viipurin läänissä”, teoksessa *Autonomisen Suomen Rajamaa. Viipurin läänin historia V*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Helsinki: Otava 2014), 419–430. Saksankielisen lehdistön historiasta ks. esim. Astrid Blume, *Zeitung, Zeitschrift, Intelligenzblatt und Kalender. Beiträge zur historischen Presseforschung* (Bremen: Edition lumière 2000); Jörg Requate, *Journalismus als Beruf. Entstehung und Entwicklung des Journalistenberufs im 19. Jahrhundert Deutschland im internationalen Vergleich* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1995).

¹⁴ Ks. lisää esim. Heidi Hakkarainen, “The Cultivation of Emotions in the Press: Searching for ‘Education of the Heart’ in German-Language Digital Newspaper Collections” *Media History* 20.12. 2021. Doi: <https://doi.org/10.1080/13688804.2021.2013182>.

¹⁵ Kaupungissa oli toiminut aikaisemmin lyhytaikaisempi Iversenin kirjapaino, minkä lisäksi suuri osa kirjallisista tuotteista oli painettu Pietarissa. Cederwallerin kirjapainon perustamisesta ks. lisää Calr Rudolf Gardberg: *Kirjapainotaito Suomessa. Uudenkaupungin rauhasta Turun paloon* (Helsinki: Helsingin Graafinen Klubi, 1957), 390–398; Yrjö A. Jäntti, *Kirjapainotaidon historia* (Porvoo: WSOY, 1940), 328–330.

¹⁶ Sven Hirn, “Familjen Cedervaller och tidningspressen i Viborg”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 48, *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* no. 456 (1973), 223–246, 224.

¹⁷ C.J. Gardberg & Kaj Dahl, *Kuminkaantie Turusta Viipuriin* (Helsinki: Otava, [1991] 1999), 9–31.

¹⁸ Jäntti, *Kirjapainotaidon historia*, 328–330.

¹⁹ Einonen, “Viipuri liikkumisen keskuksena”, 25.

²⁰ Einonen, “Viipuri liikkumisen keskuksena”, 27.

²¹ Cederwallerin kirje F.A. Meyerille 15.5. 1824 [päiväys epäselvä], Diverse Brev, Åbo Akademi Brevsamling, (ÅA).

²² Ks. esim. mahdollisuus tilata Pietariin asettuneen ruotsalaisen Bruzeliuksen kautta painotuotteita Tukolmasta WW 1.2.1823, Turussa toimineen F.A. Meyerin kautta kirjoja Leipzigin kirjamessuilta WW 5.3.1825.

²³ Turun Akatemiasta Viipuriin saapui myös Erik Gabriel Melartin (1780–1847), joka nousi myöhemmin Vanhan Suomen koululaitoksen johtoon ja Turun arkkipiispaksi. Ks. lisää Koskivirta, “Saksalainen sivistys”, 198, 215–216.

²⁴ Ks. Jäntti, *Kirjapainotaidon historia*, 346–349; Liisi Huhtala, “Aamun mies: Jaakko Juteini (1781–1855)”, teoksessa *Jaakko Juteini. Kootut teokset I ja II*, toim. Klaus Krohn (Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuuden Seura, 2009), 10–18.

²⁵ Koskull, “De tyska tidningarna”, 100–113.

²⁶ Diedrich Andreas Mangeluksen ansioluettelo vuodelta 1831, Ansioluettelokokooma, luettelot, M, Mangelus, Diedrich Andreas. Digitaaliset kokoelmat, Suomen Kansallisarkisto (SK).

²⁷ Diedrich Andreas Mangeluksen elämäkerta (*Lebenslauf*) 1811, Viipurin kuvernementin koulujen johtajan arkisto, opettajien elämäkertoja, Suomen Kansallisarkisto (SK). Elämäkerta on myös painettu liitteenä kirjassa Edgar Hösch, “Deutsche

Pädagogen in AltFinnland an der Wende zum 19. Jahrhundert”, *Finnland-Studien II* (Wiesbaden: Harrassowitz 1993), Anhang III, 54–57.

²⁸ Seppo Zetterberg, *Unsi Viron historia* (Helsinki: SKS, 2017), 143.

²⁹ Ks. lisää Koskivirta, ”Saksalainen sivistys”, 214–215.

³⁰ Ks. lisää Arvo Tering, ”Die Universität Dorpat in der schwedischen Zeit und ihre Ausstrahlung nach Ingermanland und Karelrien”, teoksessa *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt. Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten*, toim. Robert Schweitzer (Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiön julkaisuja 9, 1998), 169–182; Timo Rui, ”Die deutschsprachige Universität Dorpat im 19. Jahrhundert^[SEP] als Hochschulort für Finnland”, teosessa *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt. Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten*, toim. Robert Schweitzer (Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiön julkaisuja 9, 1998), 182–189.

³¹ Maija Rajainen, *Vanhan Suomen koulut I, Normaalikoulut vu. 1788–1806* (Helsinki: Helsingin yliopisto, 1940), 29. Ks. myös Hösch, ”Deutsche Pädagogen”, 40–41,47.

³² Georg Friedrich Pöschmann, *Schulprogramm zum Geburtsfeste Sr. Kaiserlichen Majestät Alexander I* (Dorpat: Grenzius, 1806), 44–45 Ks. myös. Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*, 792. Ks. Lisää Edgar Hösch, ”Deutsche Pädagogen”.

³³ Lehmann saapui aluksi Pietariin astrologi Eulerin seurassa, työskenteli Wilhelm von Engelhardin perheen kotiopettajattarena ja siirtyi tämän mukana 1783 Viipuriin kun tästä tuli Viipurin kuvernööri, ja sen jälkeen toimi kotiopettajattarena Nicolayn Monrepos’n linnassa ja johti Viipurin tyttökoulua vuodesta 1800 kuolemaansa saakka. Ks. lisää Sirje Kivimäe, ”Deutsche Frauenbildung im Nordosten”, teoksessa *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt. Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten*, toim. Robert Schweitzer (Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiön julkaisuja 9, 1998), 205–206.

³⁴ Ks. lisää Rudolf Mumenthaler, ”Schweitzer im Nordwesten des Zarenreichs”, teoksessa *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt. Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten*, toim. Robert Schweitzer (Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiön julkaisuja 9, 1998), 145–165.

³⁵ A.W. Stenberg. *Kirjakauppoja ja kirjakauppiaita Helsingissä, Porvoossa ja Viipurissa* (Helsinki: Otava, 1943), 106–109. Kirjansitoja Christoph Eusebius Suppius oli syntynyt vuonna 1766 Potsdamissa, Brandenburgissa ja hän muutti vuonna 1794 Viipuriin Stralsundin, Hampurin ja Pietarin kautta. Robert Schweitzer, ”Saksalainen Viipuri”, teoksessa *Monikulttuurisuuden aika Viipurissa*, toim. Pentti Paavolainen ja Sanna Supponen (Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita, 2013), 12–33, 23.

³⁶ Mangelus 1811, Hösch, ”Deutsche Pädagogen”, 57.

³⁷ Jörg Requate, *Journalismus als Beruf*, 117–157.

³⁸ *Wiburgs Wochenblatt* (WW) 21.11.1829. Ks. lisää Hirn, ”Familjen Cedervaller”, 223–243; Gardberg, *Kirjapainotaito Suomessa*, 398; Koskull, ”De tyska tidningarna”, 107–108.

³⁹ Kiitän Ulla Ijätä tästä huomiosta. Gardberg & Dahl, *Kuninkaantie Turusta Viipuriin*, 136–137. Piispankadun sijainnista ks. Virtuaali Viipuri 1939 -hankkeen mallinnus: <https://virtuaaliviipuri.fi/> (haettu 20.12.2021).

⁴⁰ Ks. esim. ”Uti en af Finland betydligare Städer kan en stilla och med hedrande betyg försedd Ungling nu genast erhålla emploi med Bokhandel. Närmare underrättelse fins på Boktryckeriet”, WW 5.2.1825. Ks. myös esim. WW. 8.3.1823.

⁴¹ Ks. Topi Artukka, ”Informationsförmedlingens knutpunkter – den muntliga kommunikationens rum i det tidiga 1800-talets Åbo”, *Historisk Tidskrift för Finland* 104, no.1 (2019): 74–106.

⁴² Aluksi Cedervaller sai luvan vain kuukausittain ilmestyneelle *Wiburgs Mancherleylle* (1821), mutta hän haki uudestaan lupaa ilmoituksia sisältävälle viikkojulkaisulle. Koskull, ”De tyska tidningarna”, 102–107.

⁴³ *Wiburgs Wochenblatt* -lehdessä Cedervaller julkaisi paljon kirjojen ja muiden painotuotteiden myyntiin ja tilaamiseen liittyviä ilmoituksia.

⁴⁴ Topi Artukka, *Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla* (Helsinki: Suomen Tiedeseura, 2021), 264–265; Hirn, ”Familjen Cedervaller, 224. Doi: <https://doi.org/10.54572/ssc.83>

⁴⁵ Einonen, ”Viipuri liikkumisen keskuksena”, 29–30.

⁴⁶ Ks. Koska Hänen Keisarillinen Majesteettinsa yhden kaikkein korkeimman. Kuulutus 24.4.1801 (Turku: Frenckell, 1801).

⁴⁷ Allgemeine Bekanntmachungen, WW 26.4. 1823; Allgemeine Bekanntmachung, WW 10.5.1823.

⁴⁸ WW 13.11.1830. Ks. Myös esim. WW 12.7. 1823.

⁴⁹ Esim. Arbetare Mastaren Häbräen Moses Tomberg fr. Helsingfors. WW 23.6. 1826. WW 10.2.1827. Juutalaisten matkustajien ilmoittamiseen liittyvistä käytännöistä ks. Einonen, ”Viipuri liikkumisen keskuksena”, 30.

⁵⁰ Abreisende ins Ausland: Demoiselle Charlotte Forsman, Gouvernante. WW 28.2. 1829.

⁵¹ WW 12.5. 1827.

⁵² Esim. Bekanntmachung und Anzeigen WW 17.9. 1825; WW 12.7.1828.

⁵³ Esim. WW 21.7.1827; WW 11.8. 1827. Ks. myös Rantala, *Pikisaaresta Pariisiin*, 13.

⁵⁴ WW 26.8. 1826; WW 15.7. 1826; WW 7.7. 1827.

⁵⁵ Einonen, ”Viipuri liikkumisen keskuksena”, 26.

⁵⁶ WW 19.1. 1828.

⁵⁷ Philomen Schönhagen, *Unparteilichkeit im Journalismus. Tradition einer Qualitätsnorm* (Tübingen: Niemayer, 1998), 80–82.

⁵⁸ Ks. Esim. Der Reisende. *Wiburgs Mancherley* 1.5. 1821 Nr.5; Abschiedslied eines Fremblings an seine Freunde in Petersburg. *Wiburgs Mancherley* 1.11.1821 Nr. 11.

⁵⁹ Ks. Ulla Ijäs, “Teekutsuja ja tanssiaisia: Viipurin herrasväki 1700- ja 1800-luvun vaihteessa”, teoksessa *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*, toim. Antti Räihä & Piia Einonen (Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20, VSKS, 2018), 160–189, 165–166. Ks. myös Artukka, “Informationsförmedlingens knutpunkter”. Doi: <https://doi.org/10.47564/vskst.94579>.

⁶⁰ Taina Syrjämaa & Janne Tunturi, “Marginaalisia mutta merkittäviä kieliä: englantia, saksaa ja ranskaa Turussa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla”, teoksessa *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa - Näkökulmia monikielisyteen*, toim. Leena Kolehmainen, Aino Liira ja Kirsi-Maria Nummila (Helsinki: SKS, 2021) 175–207.

⁶¹ Personen die in Dienst gesucht werden. *St. P.* 14.9.1823. Ks. Myös matkailun tuomien verkostojen mainostaminen. Personen die ihre Dienste anbeiten. *St. P.* 26.9.1826.

⁶² Personen die ihre Dienste anbieten. *St. P.* 2.10.1823.

⁶³ *WW* 21.3.1823.

⁶⁴ Ks. Rantala, *Pikisaaresta Pariisiin*, 10–11, 19.

⁶⁵ Koskull, “De tyska tidningarna”, 111–112.

⁶⁶ *WW* 28.5.1825.

⁶⁷ *WW* 3.6.1826.

⁶⁸ Mangelus 1811, Hösch, “Deutsche Pädagogen”, 54–57.

⁶⁹ Rajainen, *Vanhan Suomen koulut*, 29.

⁷⁰ *WW* 30.4. 1825.

⁷¹ *WW* 19.5.1832.

⁷² Esim. B. Lejá Tukholmasta mainosti taikalyhtyjä ja optisia laseja *WW* 27.10.1827; Optikko A-B Neichenbach uudenlaisia silmälajeja 10.10. 1829; Hecht et comp. mainosti myös lukemista tukevia optisia laseja ja lisäksi erilaisia matemaattisia instrumentteja kuten mikroskooppeja, lämpömittareita ja ilmapuntareita *WW* 12.5.1832. Käärmenäyttelystä ks. *WW* 28.5.1831.

⁷³ Topi Artukka, “Valssin pyörteissä. Tanssi ja Turun seurapiirit 1800-luvun alussa”, teoksessa *Kaupungin varjoissa, arkistojen valossa*, toim. Topi Artukka, Jarkko Keskinen ja Taina Saarenpää (Turku: Sigillum, 2018)113–134; Artukka, *Tanssiva kaupunki, 273–274*. Ks. myös Joonas Korhonen, *Social Choreography of the Viennese Waltz: The Transfer and Reception of the Dance in Vienna and Europe, 1780–1825* (Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters, 2014).

⁷⁴ *WW* 13.3.1824.

⁷⁵ *WW* 24.10. 1829.

⁷⁶ *WW* 14.4. 1832.

⁷⁷ *WW* 26.5. 1832.

⁷⁸ *WW* 26.1.1828.

⁷⁹ Artukka, *Tanssiva kaupunki*, 264–265.

⁸⁰ Ruuth, *Viipurin kaupungin historia*, 912; Robert Schweitzer, *Die Wiborger Deutschen*, 70.

⁸¹ Tanssin merkityksestä 1800-luvun jälkipuoliskon ja 1900-luvun alun Viipurissa ks. Johanna Laakkonen, “Tanssia ja tanssijoita Viipurissa”, teoksessa *Monumenteista tanssiaskeleihin. Taiteiden ja kulttuurin Viipuri 1856–1944*, toim. Anna Ripatti ja Nappu Koivisto (Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 22, 2020).

⁸² Ks. esim. Charlotta Wolff, “Kaupunkien kulttuuri – ja seurapiiriläma”, *Autonomisen Suomen Rajamaa. Viipurin läänin historia* Osa V. toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa ja Jouko Nurmiainen (Helsinki: Otava, 2014), 350–377.

⁸³ *WW* 12.11.1825; *WW* 22.3.1828; *WW* 7.6.1828.

⁸⁴ Pentti Paavolainen, “Kielisuhteiden muutos Viipurin teatterissa, oopperassa ja musiikkielämässä”, teoksessa *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen ja Sanna Supponen. (Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 18, 2016), 66–95. Doi: <https://doi.org/10.47564/vskst.94533>.

⁸⁵ Artukka, *Tanssiva kaupunki*, 118–130, 277–279, 286–290.

⁸⁶ Esim. *WW* 16.10.1830; *WW* 28.5.1831; *WW* 2.7.1831; *WW* 30.7.1831; *WW*18.5.1832. ks. myös Sven Hirn, *Matka Suomessa: Ulkomaisten matkailijoiden kuvauksia / Att Resa i Finland: Utländska resenärers skildringar / Travels in Finland: Observations of Foreign Travellers* (Helsinki: Universitas Helsingensis 350. Helsingin yliopisto kirjasto, 1990), 7.

⁸⁷ *WW* 26.1.1828. Ståhlhane ilmoitti *Helsingfors Tidningar* -lehdessä vielä 1840-luvun puolivälissä. *Helsingfors Tidningar* 15.2.1845.

⁸⁸ *WW* 26.1.1828. Vrt. Artukka, *Tanssiva kaupunki*, 282–283.

⁸⁹ Gründlichen Unterricht im Zeichnen, in der Calligraphie, Arithmetik, doppelter ital. Buchhaltung u. s. w. erhält man beim Unterzeichneten, welcher aus dem unglücklichen Abo — wo auch sein Eigenthum ein Raub der Flamme geworden — gekommen, — wenn man sich im Hause der Frau Grenqwist zu melden beliebt.” *Wiburgs Wochenblatt* 10.5.1828. Myös ankomne resande: Professoren uti Ritkonsten Paul Landin fr. Åbo , hos Fru Grenqwist. Ibid.

⁹⁰ Ks. Ulla Ijäs, “Leipuri, kauppias ja kapakan emäntä: naisryttäjiä Viipurissa noin 1700–1840”, teoksessa *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*, toim. Piia Einonen ja Antti Räihä (Helsinki: Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20, 2018), 89–113, 98–100. Doi: <https://doi.org/10.47564/vskst.94577>.; Sven Hirn, ”Viipurin kapakat 1850-luvulla”, *Alkoholipolitiikka* 1969, 80–86, 80–81.

⁹¹ Esim. Gestorben in Wiburg *WW* 19.3.1825; Bekanntmachungen und Anzeigen *WW* 21.1.1826.

⁹² Hannu Salmi, “Catastrophe, Emotions and Guilt–The Great Fire of Turku 1827”, teoksessa *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648–1920*, toim. by Deborah Simonton & Hannu Salmi (New York: Routledge, 2017), 121–138. Doi: <https://doi.org/10.4324/9781315522814-ch-7>.

⁹³ Gardberg & Dahl, *Kuninkaantie Turusta Viipuriin*, 28–29.

⁹⁴ Opiskelijoiden määrä oli 25 vuosina 1822–1831. Rui, “Die deutschsprachige Universität Dorpat”, 188.

⁹⁵ Hakkarainen, “Ylirajainen lehdistö”.